

Estudi diacrònic dels topònims actuals d'Osor: la realitat i les raons de la pervivència dels noms de lloc d'origen medieval (s. IX-XV)

Fèlix Bruguera Ligeró

DOI: 10.2436/15.8040.01.272

Resum

Sovint hem llegit que els topònims són, lingüísticament, conservadors (Tort, 2003, Moreu-Rey, 1982, Amigó, 1999 i 2011, González Bachiller, 1997, Redondo Lanzas, 2008, Moran, Batlle i Rabella, 2002...), és a dir, que perviuen en el temps malgrat que la realitat que designaven en un primer moment pot haver canviat o, com anota Ramon Amigó (1999, 16): “Hi ha noms que, encara que siguin entenedors, no responen a cap realitat actual, però que han quedat adherits en un punt més o menys concret. Sovint, aquesta conservació oral és l'únic document que queda per a acreditar una realitat passada”. En aquesta mateixa línia també s'ha expressat Joan Tort (2001, 3) afirmant que “La “permanència” a través del temps és una de les qualitats dels topònims que més ha cridat l'atenció dels estudiosos i que, en definitiva, ha portat a parlar de la seva especificitat dins el conjunt dels noms propis”. A la present comunicació intentarem d'observar la justesa d'aquesta informació exemplificant-ho en una determinada part del territori català: el terme municipal i parroquial d'Osor situat a la comarca de la Selva, a la subcomarca natural de les Guilleries. A partir del recull exhaustiu que vàrem fer de la zona, estudiarem els topònims encara vius i que, alhora, hem documentat per escrit cenyint-nos a l'època medieval, entre els segles IX i XV atès l'espai del qual disposem; d'aquests noms de lloc n'esbrinarem l'antiguitat, el camp semàntic al qual pertanyen i les possibles raons que n'expliquin la pervivència. Així mateix, procurarem d'anotar alguns noms de lloc actuals que ens remetent a d'altres de pretèrits que dibuixaven una realitat geogràfica o semàntica diferent.

Els topònims que perviuen

Segles IX-XII

Els noms de lloc més reculats en el temps que hem pogut documentar daten del segle IX. Concretament, es tracta de dos hidrònims que podríem incloure en el que, tradicionalment, s'anomenen topònims majors. Es tracta dels dos cursos d'aigua més significatius del municipi, el riu Ter, *Fluvium Tezera* al 844, i la riera d'Osor, *Ribulo Ausore* al 898. Tanmateix, en aquest mateix segle ja es documenta Osor com a lloc, és a dir, el que més endavant esdevindrà el municipi, un dels indrets de les Guilleries documentat de més antic ja que data de l'any 860 “*loco qui vocatur Auzor*” referit a un lloc de la vall d'Osor d'on es dona un alou al monestir d'Amer.

Del segle X ja recollim un nombre major de topònims que, d'una manera o altra, han arribat a l'actualitat. Es tracta, primer, d'uns orònims, el puig d'Afrau, *Monte Fraudo* al 944, actualment més conegut com a puig de Frou, una forma documentada des del segle XIV, *Mont de Frou* a 1355.¹ Segueixen la vall d'Osor, *Valle Ausore* el 914;² la muntanya del Coll,

¹ Sobre aquest topònim i la seva grafia es poden consultar diversos textos: IEC (1996): “Sobre toponímia” a *Documents de la Secció Filològica III*, p. 163; BRUGUERA, F. I ESCORIHUELA, X. (1999): “Els noms d'Osor segons un llevador del segle XVIII (III)” a *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica LXXVII*, p. 152-153 i Bruguera (2010, 82-85).

² Aquest nom, aparentment de caràcter orogràfic, podria tenir sentit administratiu atès que, com afirma Mallorquí (2011, 234), a l'època altmedieval “Bona part de la Selva estava estructurada a partir de valls”.

ipso Collo el 958; Llevanyes, coll i riera, el 959 amb la forma *Lavancias* i el coll de Querós límit parroquial i municipal, recollit com a *Colli Cheruselli* el 978. És evident que l'orografia ha variat poc i, per tant, és obvi de pensar que noms d'aquesta mena hagin pogut perviure en el temps.

Del mateix segle X documentem els primers hagiònims, un també de caràcter orogràfic, Sant Miquel de Solterra que apareix a una butlla del papa Benet VII de l'any 978 referida als límits parroquials de Sant Pere d'Osor i que, de forma simple, també apareix com a *monte Solterra* l'any 994; la pròpia església i parròquia de Sant Pere d'Osor recollida com a *Sancti Petri* al 920 i *Parrochia Sancti Petri* l'any 937³ i, finalment, l'antiga parròquia sufragània de Sant Hilari Sacalm, Santa Margarida de Vallors, documentada del 938 amb forma composta, *Parr. Sta. Margarita in Vallorci* i el 951 de forma simple, *Valloris*, que devia ser la inicial amb anterioritat a la cristianització de la zona.

D'aquest mateix segle encara podem documentar un lloc d'anomenada, posteriorment veïnat de la Celler de Ter, que recollia alguns masos osonencs, Plantadís, anotat com a *Plantadicium* en dos documents dels anys 922 i 978. També, des d'aleshores, documentem un hidrònim, la riera de Gironella, *Rio Gerundella* al 933 relacionat amb un orònim, *Gerundilia* del 978. Encara cal afegir a l'entorn del segle X que Bolòs i Hurtado (2001, 53) indiquen, en referència a la vall d'Osor, que “De final del segle X ja comencem a trobar esments de l'existència de masos. El 994, hi havia uns masos de Toronell –*Torondell* a 933 i *Toronello* a 1068-, de “Beceda”, de Cereda, de Pi, de Corbera, de Roca i d'Alderic, que eren habitats per les famílies d'Adam, de Formic, de Duran, d'Ollibert, de Riquelm i d'Anfret. És un testimoni clar de l'existència d'un poblament dispers” o, en la mateixa línia, “Dins la Vall d'Osor, en època carolíngia, hauríem trobat diversos “llocs” habitats. Als documents no hi figura gairebé mai la paraula vil·la ni, fins i tot, el mot vil·lar per a designar els nuclis de poblament; noms diferents per a una mateixa realitat. Certament, però, hi havia els “llocs” poblats de Croset, del Coll, del Cerró, de Corbera, etc.”, doncs bé, aquest testimoni pretèrit ens fa pensar en uns masos actuals com són can Serra de Toronell –malgrat que documentem un mas Toronell fins al segle XVIII i que aquest apareix per primer cop de forma composta al XIV i que, per tant, devien ser dos masos diferents encara que situats a la mateixa zona-, el Pi d'Amunt i el Pi d'Avall, la Corbera, el Croset –relacionat amb el lloc dit *Croseto* del 919 o *ipso Croseto* del 937- i el Celró, en terme de Susqueda malgrat que parròquia d'Osor que, si més no, en deuen mantenir una localització aproximada.

En el segle XI s'incrementa la presència de masos a la zona sobretot gràcies a la possibilitat de consultar el document 394 del *Liber Feudorum Maior* datat del 29 de desembre de l'any 1068 i que es refereix a la venda que Arnau Sala i la seva muller Constança feren al comte Ramon Berenguer I i la seva esposa Adalmodis de propietats que tenien a la vall d'Osor, així com l'Acta de consagració de l'església de Sant Vicenç de Susqueda del mateix any. D'aquesta manera hi trobem el Clascar, *ipsum mansum de Castelar*, que devia relacionar-se amb una *serra de Castelar* esmentada a l'Acta de consagració, l'anotat anteriorment, la Corbera, *ipsum manso de Corbera*, a més del Soler del Coll, situat en parròquia de Sant Pere d'Osor tot i que municipi de Susqueda, “*et vadit ad ipsa Erola, et pergit ad manso Soler*”.

A banda dels masos, en els mateixos documents hi constatem un orònim, el coll de Nafre, *Colle Honofredi* al *Liber Feudorum Maior* i *colle de Nofre* a l'Acta de consagració de Sant

³ Com a curiositat, anotem que en el document 394 del *Liber Feudorum Maior* de l'any 1068 apareixen junts en un nom de lloc la parròquia i la vall d'Osor com a *Parrochie Sancti Petri Vallis Ausor*.

Vicenç de Susqueda; un hagiònim, la parròquia de Santa Creu d'Horta, “*Parrochie Sancti Petris Vallis Ausor sive Sancta Crucis*” i dos llocs d'anomenada, possiblement partides de terra, la Noguerola, “*Terras et vineas et castannarios et elzinas in loco qui dicitur Nogerola*” i el Rafec, recollit, seguint Pladevall, en un document del 1077 com a “*Loco vocato Rafec*”.

Del segle XII disposem, a hores d'ara, de poca documentació referida a la zona, raó per la qual el nombre de topònims recollits d'aquell segle es redueix a dos, una construcció religiosa, la més emblemàtica del municipi d'Osor, el santuari de la Mare de Déu del Coll que apareix esmentat per primera vegada en el testament de Dolça, senyora de la vall d'Hostoles, que l'any 1184 va llegar, entre altres coses, “*Iaureum ad Stam. Mariam de Coll*”. En aquest cas, el nom del santuari semblaria relacionat amb l'orònim que hem documentat al segle X, *ipso Collo*, que es localitza vers la mateixa zona. L'altre és un lloc d'anomenada, Maifré, que es refereix a una església, Sant Miquel de Maifré, coneguda des del 1068 com a Sant Daniel de Solerols i a partir del 1144 com a *Sant Danielis de Manfredi* per arribar a Sant Miquel de Maifré com a església i parròquia a partir del segle XVI; així mateix, originà un *Mansi Manyfedy* documentat per primer cop a 1285, una *Serra de menyfren* a 1342 i un *Torrente Menyfre* a 1562 no recordats.

Fixem-nos que, fins aquí, el nombre de topònims que han perviscut no és massa elevat, tot i que tampoc menyspreable, destacant els orònims (cinc), els masos (cinc), els hagiònims (cinc), els llocs d'anomenada relacionats, probablement, amb partides de terra (tres) i els hidrònims (tres, això sí, amb els dos de més antiguitat). A partir del segle XIII, arran de l'existència de molta més documentació, el nombre de noms de lloc que ens han arribat augmenta de forma significativa.

Segle XIII

En aquest segle, sobretot gràcies a un manual notarial de l'any 1285 conservat a l'Arxiu de Protocols Notarials de Barcelona, recollim un número notable de noms de lloc, especialment, però no exclusivament, de masos, que arriben a un total vint-i-tres.

Per ordre alfabètic, el primer és l'Aió, lloc en el qual encara es poden observar les restes del mas allà situat documentat al segle XIII com a *Mansi Ayolf* i al XVIII com a *Mas Ayof*; el segueix el Baier recollit com a *Manso de vayer* i *Manso bayer*; el Bancs *Mansi banchs*; el Boscà, *Mansi vocato boschà*, can Cercenedes, *Mansi Cercenedas*; el Cerver, *Mansum Seruer* –que és possible que es relacionés amb el llocdit *ipso Sorbario* datat del segle X, de l'any 958-; can Coll, *Mansi Coll* –en parròquia d'Osor però municipi de Susqueda-; el Colobrans, *Mansi Colobran*; la Coma, *Mansi Cuma*; el Fonollet, *Manso de Fonolet*; la Grevolosa, *Mansi Graualosa*, ca n'Iglésies, datat però de 1223, *Manso Yglesias*; el Maroi, *Mansi Meroy*; la Mata, *Mansi Mata de Osorio*; ca n'Ombres, datat anteriorment a 1234, *Mansum Umbreris*; la Piconera, *Mansi Piconera*; can Plana, anterior, de 1234, *Mansum de Plana*; el Rafec –relacionat amb el llocdit datat del segle XI- *Mansum rafech*; les Romegueres, documentat, anteriorment, a 1218- *Romaguerys*; la Rovira, *Manso roborya*; can Serra, *Manso Serra*; el Triador, *Mansi Triador* i la Vena, *Mas de sa Vena*.

A banda dels masos, en el mateix document de les acaballes del segle, hi localitzem un hidrònim, el torrent de l'Illa, *Ryaria vocata sa Yla* i el lloc d'anomenada, a l'actualitat partida de terra boscosa, *Loco vocato puigrodons*.

Segle XIV

Arribats al segle XIV i amb disposició d'un major número de documents rics onomàsticament, continua augmentant el nombre de topònims recollits. Els documents més significatius, que no els únics, d'aquest segle són un Manual de l'Arxiu Parroquial d'Osor datat entre 1316 i 1318, avui extraviat però consultable gràcies a un estudi d'Antoni Pladevall que el va buidar i treballar per a dos articles publicats a 1962 a la revista *Ausa*; un altre text interessant és un manual notarial conservat a l'Arxiu de Protocols Notarials de Barcelona encapçalat per l'expressió *Anónimo. Notario de Sant Pere d'Ossor 1334-1343* i un darrer podria ser el *Capbreu d'Osor i Susqueda* datat de l'any 1342 i conservat a l'Arxiu Episcopal de Girona.⁴ D'aquesta manera, el nombre total de topònims d'aquest segle recollits i encara recordats és de quaranta-quatre vint-i-vuit masos –no hi incloem can Serra de Toronell que hem relacionat amb el mas Toronell anterior-, set hidrònims, tres partides de terra, tres construccions de l'home, dos camins i un orònim.

Així, els noms de masos actuals del tres-cents no documentats anteriorment i que perviuen són el Camps (1342), can Bosc (1342), el Bosquet (1342), el Brau (1334), el Carbonell (1342), el Celró (1342),⁵ Cercenedes de Susqueda (1342),⁶ la Codina (1342), la Codina Vella (1342), el Coral, que en realitat són dos masos homònims, un vers la muntanya del Coll a municipi de Susqueda, al nord-oest d'Osor, documentat de l'any 1342, *Mansi Corall* i *Mansi de Coral*, i l'altre a l'est d'Osor, als límits municipals amb Anglès, documentat de l'any 1334 com a *Mansi Coral* i que encara dona nom a una font a tocar de la carretera d'Anglès a Osor anomenada, precisament per això, la font d'en o del Coral; el Coralet (1334, en municipi susquedenc), la Crosa (1334), la Farigola (1342), la Gironella (1316, relacionat amb l'orònim i l'hydrònim del segle X), el Gomis (1316 amb la forma *Guamir*), can Mont (posterior, de 1399), el Part (1342), la Penella (1316), el Perer (1316), la Riba d'Amunt i la Riba d'Avall (1316),⁷ el Ripoll (1316), el Roscall (1316 amb la forma *Rovesquay*), el Sobirà (1316),⁸ mas Solterra (1316, relacionat amb l'orònim documentat del segle X), el Veguer (posterior, de 1399) i el Viurevol (1316).

Referint-nos als hidrònims, hem d'esmentar tres fonts, la de Can Plana, relacionada amb el mas datat del segle XIII, *Fonte Mansi Plana* a 1342; la del Colobrans, també lligada al mas del segle XIII, *Fonte des Colobran*, també a 1342 i la font de Gallard datada del mateix any

⁴ Aquest document també va ser treballat per Josep M. Burch l'any 1975 en una tesi de llicenciatura inèdita presentada a la Universitat Autònoma de Barcelona, que va originar, l'any 1981, un article publicat a la *Miscel·lània del desè aniversari del Col·legi Universitari de Girona* titulat "El capbreu d'Osor i Susqueda".

⁵ En parròquia d'Osor però terme de Susqueda, Bolós i Hurtado (2001, 204) relacionen el nom d'aquesta casa amb un *monte Cerrone*, l'actual cim de Sant Benet, o *mont Cerró*, datats del segle X, concretament de l'any 927.

⁶ Aquest nom de mas és possible que es relacionés amb un llocdit *Cercenades* datat del segle X, de l'any 960 que apareix situat prop de la zona on actualment hi ha el mas al *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*.

⁷ Que devien estar precedits per un anterior mas Riba de forma simple ja que des del segle XIII trobem documents que el situen a la zona: "*Castlarys de Rechs, de nuguereda et de podio et des besceda et de ponte et de riba in parrochia osoris*" a 1233 o l'existència d'un *Bernardus de Ripa* a 1234. Alhora, aquest mas Riba s'hauria pogut relacionar amb un lloc d'anomenada documentat del segle X de l'any 984 que trobem com a *Ipsas Ribas*.

⁸ Que devien ser dos ja que al mateix segle XIV, a 1334, documentem el *Mansi subira damunt* i el *Mansi subira davall*, que sembla ser que és el que no va perviure ja que en un document de 1389 llegim "*mas Subira de vall vuy dirruit*".

que les anteriors com a *Font de Galart*. També hi documentem quatre cursos d'aigua, la riera de la Noguerola a 1316, relacionada amb el llocdit homònim del segle XI; el sot de les Ribes⁹ a 1316 que curiosament són el mateix curs d'aigua, anomenat sot de les Ribes a la part alta perquè és de menys cabal i riera de la Noguerola a la baixa quan ja és més significatiu, el sot del Part a 1342, lligat al mas del mateix període i, finalment, el sot dels Tells documentat com a *Torrente del Tey* a 1334.

Parlant de les partides de terra, trobem la de can Gravat, de 1334 com a *Loco vocato grabat*; la de les Casulles, datada de 1342 com a *loco vocato sas casulas* que es relacionarà amb un mas recordat documentat, però, del 1767 raó per la qual, atès que es tracta etimològicament d'un diminutiu de casa, considerem que (Bruguera, 2010, 296) és molt possible "l'existència d'un antic mas que degué derruir-se i el lloc on se situava passà a ser la partida de terra homònima, on durant el segle XVIII es construí una casa amb el mateix nom, les restes de la qual són les que es poden veure ara"; i, finalment, la Codina, com a *loco vocato sa Codina* i relacionada amb el mas contemporani.

Com a construccions de l'home cal anotar el Molí de 1355, possiblement el de Cercenedes, com a *Casa nomenata del Molí*,¹⁰ el Pontarró, documentat a 1355 com *Es Pontarró* –que dóna també nom a una partida de terra i a un sot- i la Torre que és referida com a lloc d'anomenada, *Loco vocato la Torra*, a 1355, a l'actual torre de Sant Joan que, segons apunta Antoni Pladevall a l'obra *Catalunya Romànica IV* (1991, 314) podria datar dels segles XII i XIII i servir de torre de vigilància i defensa a l'accés a Osor pel vessant de llevant.

Quant als camins, datem del segle XIV el camí del Rafec, a 1342, *Via missadera Mansi de Rafech*, relacionat amb el llocdit datat del segle XI i el mas del XIII, i el camí Ral, a 1343, *Caminum reyal*, que possiblement es tracta de l'antic *camí de Bella Polla* que anava de Girona a Vic –raó per la qual al segle XIV també se l'anomenava camí Vigatà- documentat del segle X, de l'any 930.

Finalment, com a orònim documentem el puig de Frou, a 1355 *Mont de Frou* que com ja hem comentat anteriorment és la forma actual més freqüent de referir-se al puig d'Afrau, límit municipal a l'est del municipi amb la Cellera de Ter, que ja hem anotat com a existent al segle X i que, per tant, deu ser-ne la forma original.

Segle XV

Arribats al segle XV, en el qual destaca especialment, per la seva riquesa toponímica, el *Capbreu a favor de Violant de Vilanova d'Ossor* datat de l'any 1446, l'aportació de topònims nous que han arribat als nostres dies es redueix sensiblement fins a un total de vint-i-sis: onze partides de terra –com en el segle anterior, sovint relacionades amb masos-, tres hidrònims, tres masos, dos camins, dues peces de terra, dos orònims, dues construccions de l'home i un quintà.

⁹ Curiosament, el sot de les Ribes i la riera de la Noguerola són el mateix curs d'aigua, a la part alta, on trobem els masos la Riba d'Amunt i la Riba d'Avall que originen la forma Ribes i a la part baixa on hi ha el llocdit la Noguerola i on al segle XV també hi havia hagut un mas homònim, s'origina el nom de la riera de la Noguerola, es confirma, doncs, l'afirmació d'Amigó (2011, 17) des d'antic: "I també els barrancs, o rieres, o rases agafen el nom de les partides per on circulen. Per això, un barranc que sigui una mica llarg rebrà diversos noms..."

¹⁰ Òbviament, es fa molt complex de poder afirmar que l'actual casa amb aquest nom, malgrat l'antiguitat del molí que origina el topònim, pugui ser la mateixa construcció del segle XIV.

Així doncs, les partides de terra, totes documentades l'esmentat 1446 són les Berbolades, *loco vocato las Barboladas*; el Cerver, *loco vocato el Ceruer*; la Castanyeda, *Loco vocato Castanyeda*; la Gallinada, *loco vocato Gallynada*; el Gomis, *locus vocatum Guamir*; el Maroi, "*Petiam terra in Maroy*"; Masferrer, *locum vocatam Masfarrer*; la Riba d'Amunt, "*Ortas vocatas Ribademunt*"; les Selves, *loco vocato las Selvas*; el Veguer, *locum vocatum Vaguer* i la Vena, *loco vocato Vena*. En aquest apartat, encara hi podríem afegir com a partida de terra el quintà de ca n'Iglésies, del mateix any. Podem adonar-nos que, d'aquests dotze noms, només tres, la Catanyeda, la Gallinada i les Selves, no estan relacionats amb un mas mentre que els altres nou en prenen el nom amb l'excepció de les Berbolades en què el procés és invers, és a dir, que serà un futur mas, documentat del segle XVIII, el que prendrà el nom del lloc en el qual se situa.

Si fem referència als masos, només en documentem un de nou a 1446, el mas Masferrer, "*Manso Masfarrer de Anthony de Masferré*", mentre que els altres dos ho són de l'any 1440 malgrat que també apareixen esmentats al document de 1446, el mas Coll, *mas Col*, i Pigem, *lo mas Pegem*.

Quant als hidrònims, es tracta de tres sots també relacionats amb masos, el sot del Bosquet, *Torrente de Bosquets*, el sot de Mas Claver, *Ryaria de Manso Clauer*, un mas, però, situat en terme de Sant Hilari Sacalm documentat des del segle XIV i el sot del Triador, *Ryaria de Triador*.

Com a orònims, documentem d'aquest segle una serra, del 1427, la serra Gran de les Berbolades, relacionada amb la partida contemporània, *la serra de las barboladas* i un pla, de 1446, el pla Sabatuda, *plan de sa batuda*. Les construccions referides es limiten a la torre de Recs o de la Presó situada enmig de la vila d'Osor, a tocar de l'església parroquial de Sant Pere, *Torre Rechs*, de 1446¹¹ i el pont de la vila, *Ponte Villa*, del mateix any, en referència al pont romànic que travessa la riera d'Osor.

En relació a les dues peces de conreu, documentem el camp de les Cases, *Campum terre vocato de Ses Cases*, a 1446 -un espai en el qual a l'actualitat no hi ha vestigis d'antiga població, raó per la qual considerem que, per la seva situació, es tracta del nom actual, conjuntament amb el pla de les Cases, del medieval *Cases d'en Franquisèn* límit parroquial als segles X i XI que també recullen Bolòs-Hurtado (2001, 52), és a dir, que el topònim s'hauria originat en un dels nuclis de població més antics de la zona- i el camp d'en Prat, "*Feixa terra vocatam Camp den Prat*", del mateix any.

Finalment, els dos camins, documentats igualment a 1446, es relacionen amb dues poblacions veïnes, el camí d'Anglès, "*Via publica que va de Osoryo a la villa de Angleso*", i el camí de Sant Hilari, "*Via vocata de Sant Hilary*". En ambdós casos, els camins ja devien existir d'antic però, segons els textos consultats, no els hem documentat fins a aquest moment. Com és obvi, tanmateix, els noms d'aquests dos municipis són bastant anteriors, Anglès del segle IX com a *Vallis Anglesensis* al 860 i Sant Hilari Sacalm del X, de l'any 922 com a *parrochia Sancti Elarii*.

¹¹ L'esment d'aquesta torre situada al mig del poble, a tocar de l'església parroquial és significatiu ja que sabem que la seva construcció és posterior a 1439 any en el qual dues senyores de la vall d'Osor, Sança de Ximenis i Isabel de Cabrera, varen autoritzar-ne la seva construcció a Violant de Recs, esposa de Guillem de Vilanova, pels serveis del seu pare, Benet de Recs.

Altres referències

Fins aquí, els noms de lloc en què hi ha coincidència entre una realitat actual i una de pretèrita fins al segle XV. Malgrat això, caldria afegir en aquest estudi l'existència d'uns quants topònims que a dia d'avui designen una realitat que, amb el mateix nom, en designaven una de diferent a l'època medieval, confirmant-se així que: “El topònim es troba, en un primer moment, lligat a una realitat immediata, propera al parlant; malgrat això, aquesta realitat es pot transformar, evolucionar i, aleshores, en algunes ocasions, aquest canvi de l'espai no és paral·lel al canvi del nom d'aquell indret, raó per la qual aquell antic nom esdevé un fòssil lingüístic que ens recorda una realitat pretèrita i, per tant, ens informa de les transformacions que s'han produït en aquella porció de territori”. (Bruguera, 2009, 18)

Primerament, existeix avui un orònim, el pla Brufau, a la zona més occidental del municipi d'Osor, que, possiblement, és el que documentem per escrit com a lloc d'anomenada Gonfau ja en el segle XIII, *loco vocato sa gonfau*, a 1285 i que té continuació fins al XVIII incloent-hi, al segle XVI, el *Pla Gufau* i *Pla Bufau*; semblaria tractar-se d'una evolució del mot que perd tot el seu sentit i se'l relaciona amb un de conegut com seria 'bufar' o 'brufar'

Més simple semblaria la relació existent entre el pla i el sot de la Bruguera que podrien referir-se a un avui inexistent mas Bruguera que es localitzava en aquesta zona, documentat entre els segles XIV, *Mansi bruguera* a 1334, i XVIII, quan ja s'esmenta com a dirruït, “*lo mas Cruzet de Mont junt ab los masos Bruguera y Estany dirruïts al altre agregats*” a 1792.

En la mateixa línia, els actuals sot i baga dels Cabrots, per situació, ens remetent a una antiga partida de terra boscosa del segle XV, “*Petiam terra in dicto loco vocatam Cabrots boschosam parti castaneda*” a 1446, i a un prat homònim del mateix any, *Prato de Cabrots*.

Una feixa de terra boscosa situada a Santa Creu d'Horta que només hem recollit oralment, anomenada la Coma o artiga de la Coma, per la seva localització, ens remet a la situació d'un antic mas Coma que Antoni Pladevall (1962, 285) i Elvis Mallorquí (2005, 96) documenten del segle XIV, diferent de l'altre mas homònim situat a la zona més occidental del municipi ja que aquest es localitzaria a la part més meridional.

En el mateix sentit, la baga i carena de Puigbell, recollits oralment, possiblement ens situen un antic mas no recordat documentat entre els segles XIV, *Mansi de podio pulcro* a 1342, i XVIII. Igualment, el lloc d'anomenada *el Gausac*, a Santa Creu d'Horta, ens situa a l'espai l'antic mas del mateix nom que documentem per escrit entre els segles XIII i XVIII: *Mansi Gausach* (1285, 1334, 1440, 1731).

En sentit invers, el mas el Croset, que havien estat dos, el d'Amunt i el d'Avall, documentat des del segle XVIII, ens remetria a un remot lloc d'anomenada, del qual en devia extreure el nom, del segle X, *Croseto* a 919 o *ipso Croseto* al 937.

Igualment, un orònim, la Roca, possiblement ens permet de situar un antiquíssim mas que apareix anotat al *Liber Feodorum Maior* de l'any 1068, *Ipsum mansum de Rocha*, que segons Bolòs i Hurtado (2001, 53) podria existir ja en el segle X, i que també localitzem en documents dels segles XIII i XIV. Pladevall (1980, 6), referint-se a aquesta casa, creu que es tractaria d'un dels masos que els comtes Ramon Borrell i Ermessenda varen vendre al prevere Sanç el 21 de gener de l'any 933.

Un altre orònim recollit oralment, el pla Sacalm, per la situació a l'espai, també ens fa creure en la possibilitat de localitzar un altre nom de lloc del segle X, *ipse Calme*, que esmenten Bolòs i Hurtado (2001, 52) segons un document de l'any 937. Així mateix, el *Collsacodina*, a Santa Creu d'Horta, ens descobreix un pretèrit *mas* o *borda la Codina* documentat entre els segles XV i XVIII, *Borna de sa Cudina* (1446). En idèntica direcció hauríem de situar l'actual Collsapalamera, partida de terra boscosa i orònim que per la seva localització ens remet a un antiquíssim topònim del segle X, *ipsas Palombarias* de l'any 937. I encara podríem afegir que la *perxada del Rajol*, vers can Cercenedes, recorda l'antic mas del mateix nom àmpliament documentat entre els segles XIV i XVIII –“*Mansi rayols*” (1334).

I, per acabar, el nom de tres gorgs de la riera d'Osor, el de les Terrades, el de la Plana i el de Vallfogona, ens situen tres altres antics masos, el mas Terrades documentat del segle XIV al XVIII, quan ja se l'anota com a dirruït -que, ahora, ens remet a un indret anomenat *ipso Terrado* del segle X, de l'any 984-, el mas Plana documentat entre el XIV i el XVII i en parròquia de Santa Maria de Mansolí, als límits municipals entre Osor i Sant Hilari Sacalm i el mas Vallfogona o Vallpregona documentat entre els segles XIII i XIX.

A tots aquests esments, encara n'hi podríem afegir un altre que seria el setzè ja que considerem que l'actual mas el Gelats és el pretèrit mas Angelats. La primera raó que justificaria aquesta hipòtesi és cronològica: són molt escassos els casos de coincidència dels dos termes i, endemés, en dos documents de 1795 sembla que això s'evidencia ja que s'hi esmenta un *Isidro Busquets masover dels Angelats i del Gelats*, en el mateix any, el mateix masover però els dos topònims. La segona raó seria de caràcter geogràfic, tots dos masos afronten amb la Riba d'Amunt, la Riba d'Avall, al sud-est de la vila d'Osor. La tercera és de proximitat lingüística, són dos mots semblants i el pas de *mas Angelats* a *mas en Gelats* és molt simple, creure que la síl·laba *An-* de la primera grafia correspon a un article personal que, aleshores, se separa de la resta, potser per influència del participi del verb *gelar*. Possiblement per aquesta raó, Pladelasala (1960, 374) recull només *Angelats* com a *Gelats* i Pladevall (1963, 283), al segle XIV, només documenta *Angelats* o *Sangelats*.

Comentaris finals a mode de conclusions

En el decurs de l'article ens hem pogut adonar del fet que els noms actuals documentats del segle IX fins al segle XV són cent vint-i-un amb idèntica forma i quinze o setze més en els quals el topònim actual ens remet a un d'anterior, un total, per tant, de cent trenta-sis, o cent trenta-set si hi incloem el Gelats, noms de lloc, una xifra gens menyspreable que vindria a confirmar la hipòtesi inicial sobre el caràcter conservador de la toponímia la qual cosa fa dels topònims, en mots de Vicenç M. Rosselló Verger, unes “paraules peculiars, no del tot corrents, que desafien el tractament habitual dels gramàtics. Són més resistents, tossudes, obstinades...”¹²

Els noms més antics són, com és lògic, topònims tradicionalment considerats majors, concretament dos hidrònims el Ter i la riera d'Osor i el llocdit que origina el propi nom del municipi. Els segueixen alguns orònims, el relleu sempre és una referència i més en indrets d'orografia tan diversificada com la que ens ocupa, uns hagiònims, fruit de la cristianització i que també es poden relacionar amb l'orografia i els primers masos documentats al segle X.

¹² Esment recollit per Joan Tort (2001, 3) que ahora anota d'un text mecanografiat inèdit de Vicenç M. Rosselló de l'any 1998 titulat *Introducció a la toponímia*.

Precisament, els més freqüents del període medieval han resultat ser els de masos amb seixanta-un topònims que perviuen, això sí, majoritàriament, fins a cinquanta-un, dels segles XIII i XIV –possiblement fruit de l’augment demogràfic de la zona des del segle XI fins a la primera meitat del XIV- amb un marcat descens al XV; aquest descens, possiblement, s’explicaria pel fet que el segle XV va ser un segle caracteritzat en aquest espai del territori per diverses desgràcies: episodis de pesta bubònica ja des de la segona meitat del segle anterior i els terratrèmols dels anys 1425-1428 que van provocar o bé que els masos es buidessin o bé que quedessin inhabitables i, per tant, rònecs i abandonats raó per la qual no se’n devien contruir de nous sinó que es devien d’intentar “repoblar” els buits o abandonats i, si era possible, reconstruir els ruïnosos. Per demostrar aquest fet podem anotar dos esments de l’època, el primer referit a la pesta extret d’un llevador de censos del castell de Solterra de principis segle XV, en el qual es pot llegir: “Prop de les dues parts dels mases d’aquests termes són al temps de vuy desabitats e rònechs qui tots eren poblats ans de les mortaldats primeres que foren en l’ayn de ·MCCCXLVIII·”;¹³ el segon fa referència als terratrèmols i podem llegir-hi: “L’any 1427, en lo mes de març començà tan gran terratrèmol, que en aquest bisbat de Girona enderrocà un lloc que es deia Mer e Osor, Anglès e Sant Feliu de Payarols, e moltes cases el masos circumvehins...” o bé “Totes les cases de la vall e lloch d’Osor se són enderrocades...”.¹⁴ Això s’anà superant durant l’Edat Moderna i, sobretot, en el segle XVIII, durant el qual es van construir molts masos nous com demostra la gran quantitat de cases d’aquest segle que s’anomenen “Casa Nova de...”, tanmateix, això ja no ens ocupa aquí i ho presentarem en un altre estudi posterior.

Vist des d’una perspectiva actual, ens adonem que els masos que ja s’esmentaven a l’Edat Mitjana i que arriben a la memòria actual són molt diversos, des dels més senyorials d’una esvelta arquitectura com la Mata o les Romegueres -que van esdevenir *domus* o cases fortes-, el Sobirà, el Baier, can Cercenedes... fins a d’altres de més petits, d’alguns dels quals només en resta alguna paret o, simplement, són recordats com ara l’Aió, la Farigola, el Coral, el Part..., així mateix, quant a la seva situació, podem dir que es localitzen escampats per tot el municipi. La importància de la propietat, el dret català, la coincidència entre llinatge i nom de mas i, fins i tot, el fet que el mas sovint donava nom a la partida de terra i que la gent en fos conscient, serien diversos aspectes que podrien explicar les raons del manteniment d’un nombre de topònims tan significatiu.

Un segon camp semàntic destacable és el de les partides de terra que, això sí, sovint es relacionen amb masos. D’aquesta manera, resten vigents d’aquesta mena un total de divuit topònims, tots ells posteriors al segle X i majoritàriament del XV. De totes aquests, només quatre no tenen referent en el nom d’una casa, la Castanyeda, la Gallinada, les Selves i Puigrodon, i tres més s’hi relacionen però amb un sentit invers, és a dir, que es lliguen al nom d’un mas però és el mas que pren el nom de la partida i no a la inversa com ocorre en els altres dotze casos, concretament es tracta del Rafec i la Noguerola, dos noms del segle XI, els més antics d’aquest àmbit, i les Berbolades, topònim documentat com a partida de terra al segle XV i com a mas al XVIII. Per tant, des d’aquest punt de vista, el nostre treball ve a confirmar l’afirmació de Ramon Amigó (2011, 17) quan diu: “Abans deia que algun nom de mas pren el nom de la partida, però més sovint hi ha partides que prenen el nom de masos...”.

¹³ El lligall, en pergami, es conserva a l’Arxiu Comarcal de la Selva, a Santa Coloma de Farners, del Fons “Col·lecció de documents solts de l’Arxiu Comarcal de la Selva” i apareix encapçalat per l’expressió *Llevador de rendes de St. Hilari Çacalm(1399...)*. L’hem consultat a partir d’una transcripció d’Elvis Mallorquí.

¹⁴ Esmets extrets de FONTSERÈ, E. i IGLÉSIES, J. (1971): *Recopilació de dades sísmiques de les terres catalanes entre 1100 i 1906*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.

La hidronímia també és notable, amb catorze noms. Els primers i més antics, els cursos d'aigua més importants, el riu (curs d'aigua regular de gran cabal d'aigua) Ter i la riera (curs d'aigua regular inferior en cabal i extensió a un riu) d'Osor, ambdós, etimològicament, possiblement d'origen preromà; també d'alguns dels sots (cursos d'aigua continuats però de poc cabal i que es poden arribar a assecar temporalment) més significatius com la riera de Gironella, de la Noguerola –que curiosament conviu amb el sot de les Ribes que és el mateix–, de Mas Claver... i un torrent (curs irregular d'aigua, sobretot en temps plujosos) el de l'Illa. De fonts, en canvi, només en conservem tres, dues relacionades amb masos de Can Plana i del Colobrans i una altra, la de Gallard. El fet de tractar-se d'un espai de gran riquesa hidrogràfica explicaria aquesta pervivència prou elevada.

També cal esmentar els nou orònims que perviuen, que de fet són vuit ja que puig d'Afrau i de Frou són el mateix cim. En general, es tracta d'indrets significatius, de pas, com els colls de Nafre, de Llevanyes i de Querós, planers com la vall d'Osor o el pla Sabatuda o muntanyosos com la muntanya del Coll o la serra Gran de les Berbolades; això s'explicaria pel fet de tractar-se d'un territori caracteritzat per la seva diversitat orogràfica, amb alçades d'entre els 250 i els 1204 metres. Lligats amb l'orografia hi hauríem d'anotar alguns hagiònims que s'hi relacionen com Sant Miquel de Solterra, un cim, Santa Margarida de Vallors, una vall, i Santa Maria del Coll. Els altres hagiònims que localitzem es refereixen a dues parròquies Sant Pere d'Osor i Santa Creu d'Horta. Els noms d'altres cims significatius de l'espai que a dia d'avui són hagiònims, com són Sant Gregori i Sant Benet, són posteriors la qual cosa ens permet d'intuir que encara en aquest període es mantenien noms anteriors a la cristianització, possiblement Toronal per Sant Gregori i *Monte Cerrone*, Mortissó o Era Cremada per Sant Benet; aspecte que també seria aplicable a Solterra per a Sant Miquel de Solterra, Maifrè per a Sant Miquel de Maifrè, Vallors per a Santa Margarida de Vallor i Osor per a Sant Pere d'Osor.

Els altres topònims que resten són els tres llocs d'anomenada, anteriors al segle XII i que originaran realitats humanes posteriors, Osor -un poble- Plantadís i el Coll -dos veïnats; cinc construccions de l'home, un molí, possiblement el de Cercenedes, dues torres, de Recs i de Sant Joan, i dos ponts, el romànic sobre la riera d'Osor i el Pontarró, sobre el sot del mateix nom.¹⁵ També es mantenen quatre camins, el Ral, el del Rafec, el de Sant Hilari i el d'Anglès -de ben segur que n'hi havia d'altres, com el de Susqueda (documentem un *Collo de Suscado* al segle IX), d'altres que conduïen als diversos masos, el de Santa Creu..., tanmateix, no apareixen documentats per escrit fins més endavant- i dues peces de terra que, possiblement, hauríem de relacionar amb les partides de terra com són el camp de les Cases i el camp d'en Prat.

Per anar acabant, hem d'anotar la idea que, gràcies a l'estudi de documentació antiga, l'enquesta oral ens permet de localitzar, a partir de noms de lloc actuals, una realitat toponímica pretèrita que ha variat, situar antics masos, orònims, partides... confirmant d'aquesta manera la hipòtesi inicial de la perdurabilitat dels noms de lloc com a una de les seves característiques malgrat els canvis que es puguin produir tant en relació al temps com a l'espai en el sentit que ha anotat Joan Tort (2003, 4) quan afirma que: "...debe tenerse en cuenta el *cambio geográfico*: el hecho de que el territorio -y, por tanto, el "objeto denominado"- también está sujeto a las alteraciones que comporta el transcurso del tiempo". Concretament, dels quinze referents, en deu casos hem pogut situar antics masos no recordats: mas Bruguera, mas Coma, mas Puigbell, mas Gausac, mas la Roca, borna la

¹⁵ Un curs d'aigua, però, que per la seva extensió va rebent diversos noms segons l'espai pel qual discorre: riera de Sant Gregori / sot del Toronal / sot de la Bruguera / sot de Cal Teixidor / sot de la Barraca / torrent Collsapalamera / sot del Pontarró i sot de la Torrentera.

Codina, mas Rajols, mas Terrades, mas Plana i mas Vallpregona o Vallfogona; en aquesta mateixa línia, també és possible la inclusió d'un setzè nom de lloc amb aquestes característiques ja que l'actual mas anomenat el Gelats és possible que sigui la referència d'un pretèrit *Mansi vocato den Sangelats* o *Angelats*.

Finalment, voldríem anotar una possible hipòtesi toponímica de caràcter etimològic i amb transcendència històrica. Si la hipòtesi de Joan Coromines (OnCat VI, p. 95, 96) sobre l'origen etimològic preromà del topònim Osor amb el sentit de *finis Ausorum*, és a dir, 'la fi de la terra dels ausetans, la frontera dels ausetans' també acceptada per Bolòs i Hurtado (2001, 32) fos exacta, el fet que en el segle X documentem un *rio Gerundella* i un orònim *Gerundilia*, origen dels actuals mas Gironella i riera de Gironella que semblaria tractar-se d'un diminutiu de Girona (OnCat, IV, 36; AlcM, 6, 302), pel fet que es localitzin a la part més oriental de l'actual terme municipal d'Osor, prop dels límits amb Anglès que no va pertànyer a Osona sinó a Girona, ¿no podria ser que aquest orònim i hidrònim també ens volguessin indicar l'inici de les terres de *Gerunda* o Girona?

Bibliografia

- ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. 1988. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- AMIGÓ, Ramon. 1999. *Introducció a la recerca en toponímia i antroponímia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- AMIGÓ, Ramon. 2011. *Onomàstica i llenguatge. De cap a cap del país*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor.
- BOLÒS, J.; HURTADO, V. 2001. *Atles del comtat d'Osona (798-993)*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor.
- BRUGUERA, Fèlix. 2006. *Onomàstica osorenca. Toponímia pretèrita i present dels termes municipal i parroquial d'Osor (la Selva)*. Tesi doctoral dirigida per August Rafanell. Girona: Universitat de Girona.
- BRUGUERA, Fèlix. 2009. "La toponímia com a mostra de la transformació del territori. L'exemple d'Osor" a *Quaderns de la Selva*, 21, 17-28. Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans.
- BRUGUERA, Fèlix. 2010. *Recull de noms d'Osor*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans i Universitat de Girona.
- COROMINES, J.; FERRER, J.; GULSOY, J.; RASICO, Ph.; TERRADO, X. 1989-1997. *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- MALLORQUÍ, Elvis. 2005. "El Sobirà de Santa Creu d'Horta (Osor): del mas medieval a la masia moderna" a *Quaderns de la Selva* 17, 81-103. Santa Coloma de Farners Centre d'Estudis Selvatans.
- MALLORQUÍ, Elvis. 2011. "L'edat mitjana" a *Història de la Selva*, 217-351. Girona: Diputació de Girona.
- MOREU-REY, Enric. 1982. *Els nostres noms de lloc*. Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- PLADELASALA, J. 1960. "Parroquia de San Pedro de Osor" a *Ausa* vol. III 364-376. Vic.
- PLADEVALL, Antoni. 1962. "La Vall d'Osor dels anys 1316 a 1318" a *Ausa* vol. IV 256-266. Vic.
- PLADEVALL, Antoni. 1962. "La Vall d'Osor dels anys 1316 a 1318 (II)" a *Ausa* vol. IV, 283-298. Vic.
- PLADEVALL, Antoni. 1980. "La vall d'Osor. Síntesi històrica (2)" a *Programa de la Festa Major del terç d'Osor*, 4-14. Osor: Ajuntament d'Osor.

- PLADEVALL, Antoni. 1990. “El poblament i la propietat de la terra als antics termes de Sant Hilari Sacalm i la vall d’Osor” a *Quaderns de la Selva*, 6, 49-78. Santa Coloma de Farners: Centre d’Estudis Selvatans.
- RODRÍGUEZ, J.M. 1975. *Estudio del capbreu de Osor y Susqueda (Priorato de Santa María del Coll)*. Tesi de Llicenciatura inèdia dirigida pel professor Rafael Conde. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- TORT DONADA, Joan. 2001. “La toponímia com a camp de coneixement interdisciplinar. Algunes bases teòriques i epistemològiques per a l’estudi dels noms de lloc”. *Scripta Nova*, 86.
- TORT DONADA, Joan. 2003. “Toponimia y marginalidad geográfica. Los nombres de lugar como reflejo de una interpretación del espacio”. *Scripta Nova*, 138.

Fèlix Bruguera Ligeró
Societat d’Onomàstica
felix.bruguera@osor.cat